

U PRILOG RASPRAVI O NAŠIM HUTBAMA:

Hutba kao pričanje neispričane priče BITI "SIN VREMENA" (IBNU-L-VAKT)

U prošlom broju *Muallima* (God. VIII, br. 32.) u novopokrenutoj rubrici *Muallimova hutba* objavljene su hutbe dvojice naših hatiba, Mehe efendije Šljive i Mevludina efendije Dizdarevića: *Poštuj Božije granice* i *Saobraćajna (ne)kultura i islam*. U istoj rubrici objavili smo i osvrte Muharema efendije Omerdića i Mustafe efendije Spahića na ove dvije hutbe. I, odmah želim kazati sljedeće. Treba pozdraviti spremnost naših hatiba da u *Muallimu* objave (i objavljuju) svoje hutbe i tako ih učine ne samo dostupnim pažnji šire (čitalačke) javnosti, nego i kritičkim osvrtima drugih naših hatiba, alima, džematlija, naših čitalaca. Posebno valja pozdraviti spremnost naših hatiba i alima, u ovom slučaju Muharema efendije Omerdića i Mustafe efendije Spahića, da se javno i kritički osvrnu na hutbe naših hatiba. To govori o spremnosti na odgovoran odnos. Budući da nam u Islamskoj zajednici, u cjelini uzevši, takav javni kritički i dijaloški pristup nedostaje, našu rubriku *Muallimova hutba*, prve dvije hutbe i osvrte na njih, smatram dobrim početkom.

I već na samom početku, dvije objavljene hutbe i ocjene, stavovi, mišljenja o tim hutbama, bar u naznakama, ukazuju na važna pitanja: koliko je hutba zahtjevna forma govora, kako različito gledamo na njenu poruku, koliko su naše percepcije, kriteriji, *ukusi* različiti, kako razumijevamo sadržaj, strukturu i moguće domete islamske poruke u cjelini i mnogo toga drugog. O svemu tome, i u vezi s narednim hutbama koje ćemo objavljivati na stranicama *Muallima*, očekujemo ocjene, stavove, razmišljanja, iskustva, poglede, analize, priloge raspravi naših imama, hatiba, muderrisa, profesora, ali i drugih pozvanih i kompetentnih čitalaca, odnosno slušalaca hutbi.

U ovoj prilici mene zanima ocjena Muharema efendije Omerdića koju je iznio o hutbi Mehe efendije Šljive, dakle njegova ocjena

spomenute hutbe u cjelini i posebno s obzirom na njegov stav da u hutbi nije trebalo citirati tri od deset zapovijesti iz izvora kršćanske religije (*ne ubij, ne kradi, ne čini preljub*), kao i stav da poruku hutbe nije trebalo temeljiti, preciznije bi bilo reći ilustrirati, jer se radilo samo o ilustracijama, u hutbi spomenutim primjerima iz svjetske književnosti. Odmah bih htio kazati kako nemam namjeru ulaziti u polemiku (sukob) s Muharemom efendijom Omerdićem. Izuzetno uvažavam njegov naučnoistraživački rad, kao što, uostalom, uvažavan i njegovo mišljenje izneseno u ocjenama hutbi o kojima je ovdje riječ. Činjenica da se s tim mišljenjem ne slažem ne proturječi tome da ga ne uvažavam. Naprotiv. Zapravo, želim samo potaknuti raspravu o nekim pitanjima koja su implicirana u takvom stavu, za koji sam, usput rečeno, siguran da ne predstavlja usamljeno mišljenje. Naime, smatram da je takav stav u značajnoj mjeri prisutan u našoj vjerskoj svijesti i našem ukupnom razumijevanju islama.

Prvo jedno malo objašnjenje. Osnovna poruka hutbe o kojoj je ovdje riječ, kao što sam već primjetio, temelji se na kur'anskim ajetima i hadisima. Za naš kontekst manje je važno to što ta osnovna poruka nije da se ne ubija, ne krade, ne čini preljub itd., nego da čovjek treba poštovati granice, da je njegov moralni bitak negativno određen granicama odnosno zabranama, a to znači da su negativne dužnosti primarne: sveto i zabranjeno predstavljaju istu sferu, istu zonu. Ovdje je važan drugi aspekt. Kad hatib (Meho efendija, u našem slučaju), nakon kur'anskih ajeta i hadisa na kojima zasniva normativno važenje poruke (da se poštuju granice), navede još da se isti takav princip, odnosno zabrana (kršenja granica) slijedi (nalazi) i u (svim) drugim (objavljenim) religijama i kad osnovnu poruku još ilustrira i s primjerima iz svjetske književnosti, on time, pojednostavljeno formulirano, hoće da kaže: Naša nam vjera (islam) kaže: "Ne ubij!" – i to je univerzalna moralna norma, poznata i prihvaćena i u drugim vjerama, kulturama, tradicijama. Hatib na takav način slijedi isti onaj postupak univerzaliziranja, koji je, doduše, postavljen u nekoj formi apriornog važenja, a nije formalno-logički izveden, prisutan

u mnogobrojnim kur'anskim porukama, odnosno njihovim formulacijama, kao što je npr.: "Propisuje vam se post kao što je bio propisan i onima prije vas da biste bili bogobožni" (El-Bekare, 183); u kur'anskim riječima "kao što je bio propisan i onima prije vas" sadržan je postupak onog univerzaliziranja koje predstavlja i intenciju navođenja ilustracija iz kršćanstva i svjetske književnosti u hutbi. (Taj princip univerzaliziranja višeznačno je sadržan u islamskoj Poruci, mada ga se ne smije brkati s iskušenjem apsolutiziranja vlastitog stanovišta koje je sadržano u opasnosti da svoje osobno razumijevanje nekog islamskog teksta, izvora, pojma, značenja *podmećemo* pod sami normativni sadržaj i univerzalnu poruku islama. To je, međutim, drugo pitanje, koje ne ulazi u našu raspravu.) U načelnom smislu, stav koji zastupa Muharem efendija Omerdić mogao bi biti formuliran na sljedeći način: Budući da je islam jedina ispravna božanska objava i istina, muslimani kao njeni baštinici, a to tehnički znači oni koji tumače poruku islama, ne trebaju (jer za to nema potrebe) uzimati u obzir sadržaje, poruke, ilustracije iz drugih religija, niti iz duhovnih iskustava drugih kultura, naroda i ljudi, pa tako ni iz svjetske književnosti.

U takvom stavu, samatram, sadržano je više problematičnih implikacija. Ovdje, ne iznoseći primarno i izravno svoju ocjenu o hutbi, želim pokušati kazati u čemu vidim problematičnost takvog stava. Ne mogu drukčije nego s cijelim malim nizom pitanja koja, ako su opravdana, već u sebi sadrže značajan dio odgovora, u njima se već odvija (ili se može odvijati) neko mišljenje. Drugim riječima, ukoliko ta pitanja prihvatimo, ona nas već upućuju u nekom pravcu. Ne skrećem bez razloga pažnju na to upućivanje. Pitanja koja ovdje pokušavam postaviti stoje u nekom unutrašnjem odnosu prema odgovorima i prema razumijevanju. Taj unutrašnji odnos sadržan je u tom upućivanju.

Naime, na jednoj strani, može li se, zaista, opravdati stav da za islamsko razumijevanje određenih životnih pitanja, za koncipiranje i komunikativno osmišljavanje odgovora na izazove i zadaće islamskog odnošenja prema svijetu i životu nije potrebno, korisno i poticajno nikakvo

referiranje na *druge*? Zašto se Bog u Kur'anu često obraća (u principu, uvijek) svim ljudima, a ne samo muslimanima? Šta znači kur'anski ajet u kom se kaže "O ljudi! Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili da biste se upoznawali! Od vas je kod Allaha najplemenitiji onaj koji se Njega najviše boji. Allah sve zna i obavješten je" (El-Hudžurat, 13)? U čemu se sastoji međusobno upoznavanje koje se zahtijeva u ovom kur'anskom ajetu? Nalaze li se u kur'anskom tekstu dijaloška mjesta i uporišta? Ili je sve kritika, odnosno polemika protiv drugih? *Govore* li u Kur'anu samo muslimani? Ili do riječi *dolaze* i drugi? Zašto u Kur'anu Božiji poslanici razgovaraju sa svojim suvremenicima koji (često) nisu muslimani? Još bliže, zašto nam Bog u Kur'anu neke poruke/istine kazuje razvijajući ih, takoreći, odvijajući/odmotavajući ih (kao klupko) kroz razgovor neka dva kur'anska lika koji stoje na suprotstavljenim pozicijama? Zašto bi inkluzivistički pristup i pozivanje (i) na druge bio znak slabosti, nedostatka, relativizma? Jesu li partikularizam, ekskluzivizam, monološki postupak znakovi veličine, univerzalnosti. Je li unutarnja monološka strukturiranost naše islamske svijesti znak sigurnosti ili nesigurnosti? Je li monolog kur'anski pripovjedni i metodički postupak? Šta znači izreka koja se pripisuje poslaniku Muhammedu, alejhis-selam: "Tražite znanje, pa makar i u Kini"?

Na drugoj strani, šta treba biti sadržaj islamskog znanja? Šta treba, principijelno gledajući, biti sadržaj imamskog znanja i, sljedstveno tome, imamske, odnosno poruke hutbe? Ulazi li u to znanje i tu poruku ne samo poznavanje drugih nego i znanje drugih, a to znači, najmanje, upućenost u sve bitne vidove povijesnog svijeta u kom se nalazimo? Kako, uostalom, bijaše – aorist je dušu dao za ovu rečenicu – u tom pogledu u prošlim vremenima? Otkuda *israilijati* u muslimanskoj interpretativnoj tradiciji, otkuda tragovi indijske, iranske, kineske, grčke i drugih kultura u muslimanskoj tradiciji? Šta danas mjerodavno čini naš povijesni svijet? Koje tradicije, kulture, civilizacije, običajnosti, iskustva? Koje interakcije, međusobne uvjetovanosti, povezanosti? Živimo li danas (i mi slušaoci hutbe)

samo u *svom svijetu*, u *svojoj zajednici*, odvojeno, paralelno i neovisno o drugim svjetovima, zajednicama? Ili živimo u svijetu koji čini mnogo različitih svjetova, iskustava, tradicija? Može li danas islamska poruka isključivati druge, njihova iskustva, njihove perceptivne ukuse, njihova očekivanja, njihova pitanja, njihove kulturnopovijesne pozicije i horizonte?

Ono što pokušavam kazati i, nadam se, djelimično uspijevam s malo riječi, sadržano je, doduše u neuporedivo kraćem obliku, u sintagmi koju se može sresti u muslimanskoj tradiciji da u razumijevanju životnog svijeta valja biti *sin svoga vremena (ibnu-l-vakt)*. To ne znači – treba li pojašnjavati? – povijati se za svakim vjetrom, ići za modom trenutka. To znači imati sluha za svoje vrijeme, probleme svoga vremena, za konstelaciju u kojoj se u našem vremenu nalazimo mi, islam i svijet. Samo Bog, Koji je svjetlost Nebesa i Zemlje, nije ni istočno, ni zapadno. Sve drugo što se kreće, nebeska tijela, Zemlja, život, povijest, čovjek, u kretanju dolazi u različite konstelacije: jedna te ista stvar jednom nam je sa desne strane, na jugu, blizu, s lica, a drugi put sa lijeve strane, na sjeveru, daleko, s naličja. Biti *sin svoga vremena* znači imati životni odnos prema Stvarnosti kako se ona javlja u vladajućoj konstelaciji. Konačno, na značenjskoj ravni, relevantnoj za naše pitanje, biti *sin svoga vremena* znači ne pričati ispričane priče. Nije riječ, razumije se, samo o verbalnom u tom našem pričanju ispričanih priča. Naš (vjerski) život, naše životno odnošenje prema islamu, najčešće je locirano u nekim prošlim/završenim obrascima, u nekim ispričanim pričama.

Sve su to pitanja koja zapravo *odgovaraju* na osnovna i principijelna pitanje: Šta treba biti sadržaj poruke hutbe, kako taj sadržaj treba koncipirati i kako tu poruku treba uputiti njenim slušaocima? A njeni slušaoci u prvom su redu, razumije se, muslimani. Samo, to su muslimani koji, u sve većoj mjeri i obimu, svoj život žive prema pripovjednom obrascu, u odnosu na koji su stare pripovjedne strukture i forme nedorasle, strane, mrtve i, konačno, životno nevjerodostojne. I samo što islamska poruka

(pa i poruka hutbe) uvijek principijelno govoreći mora sadržavati *znanje* koje se, u stanovitom smislu, nalazi na granicama imanentnog auditorija, na granicama našeg vremena. Islamska poruka (hutbe) ne treba sadržavati samo ono što ljudi već otprije znaju, samo ono što u kvantitativno smislu dopunjava njihovo znanje, što se količinski nadodaje njihovom znanju i što se uklapa u njihov naviknuti i zatvoreni obrazac znanja. Islamska poruka (hutbe) treba pokretati, poticati ka onome znanju s kojim odgovaramo na nadolazeća pitanja s kojima pričamo našu neispričanu priču. Takvo bi, naprimjer, znanje bilo, ili bi moglo biti, ono o kome se u hutbi Mehe efendije Šljive daje natuknica, ono znanje koje nas stavlja pod snagu pitanja o modernoj biotehnološkoj znanosti (kloniranje životinja i ljudi, promjena spola, proimjena biološkog identiteta čovjeka, proizvodnja genetički modificirane hrane), pitanja koje nad našim vremenom lebdi kao veliki epohalni mač: Smije li, u znanstvenotehnološkom pogledu, čovjek sve što može? Gdje su granice? Možemo li, mi moderni ljudi, ponovo osjećati moralno vjerodostojan strah? Takvo bi znanje, naprimjer, bilo ono koje bi odgovorilo na pitanje o odnosu religijskog i hipokrizijskog u našem vremenu i u našem životu: Zašto se religijsko uvijek, a posebno danas, nalazi tako blizu opasnosti da isklizne u hipokrizijsko; je li za naš vjerski život konstitutivno licemjerstvo? Zašto nikako ne uspijevamo dospjeti do slobode, odgovornosti, zajednice? I da ne navodimo druge primjere, pitanja.

Već i kod ovih, i kod manje-više svega do sada rečenog, može mi se uputiti primjedba kako pitanje o hutbi dovedim u vezu s nekim mnogo širim i kompleksnijim pitanjima. Pretpostavljam još jednu primjedbu: na hutbu gledam u nerealnom, ideliziranom kontesktu, stvari na terenu stoje mnogo drukčije. U tom pogledu, mogao bih kazati samo još to da se s takvim (pretpostavljenim) primjedbama slažem. Samo što to ide u prilog zahtjevu da se, ukoliko ne želimo neki *status quo*, stvari se moraju tako, ili nekako tako, i postavljati.

Dževad HODŽIĆ